

УДК 624.131:532.546

Кузло М. Т., к.т.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

МОДЕЛЮВАННЯ ВЕРТИКАЛЬНИХ ЗМІЩЕНЬ ПРИЛЕГЛОЇ ТЕРИТОРІЇ НА ГОРБАКІВСЬКОМУ ВОДОЗАБОРІ

Виконано математичне моделювання напружено-деформованого стану водоносного ґрунтового масиву при роботі водозабірних свердловин. Визначено вертикальні зміщення поверхні землі прилеглої території.

Ключові слова: ґрунтовий масив, вертикальні зміщення, фільтрація.

Зміна гідрогеологічних умов на Землі проходить все більше швидкими темпами. Причиною таких змін є розвиток за останні тисячу років і надмірно посилюючого на початку тисячоліття нового, раніше невідомого геологічного агента. Цим новим геологічним агентом є нерозумна і розумна людська діяльність, а в останні роки Е.М. Сергеев [1] розглядає технічну діяльність людини як крупну геологічну силу, що не тільки міняє обличчя земної поверхні, але і вносить значні зміни у верхню частину земної кори, що за масштабами і наслідками співставлені з геологічними процесами.

Не менш важливою проблемою є встановлення вертикальних зміщень поверхні землі прилеглої території на Горбаківському водозаборі.

Цей водозабір є найпотужнішою ділянкою Рівненського водного родовища, запаси якого становлять 50 тис. $\text{м}^3/\text{добу}$ [2]. Водозабір експлуатується з 1982 року і на теперішній час складається з 30-ти свердловин. Знаходиться водозабір в 28км східніше м. Рівне, на лівобережжі р. Горинь, на околицях с. Горбаків. Потужність водоносного горизонту становить 35-40 м, з похилим заляганням порід та глибиною розміщення покрівлі 35-50 м. Води експлуатаційного горизонту мають напірний характер. Після 30 років експлуатації динамічні рівні у більшості свердловин знаходяться на глибинах 10-13 м від поверхні землі. Максимальне положення динамічного рівня встановлено на 17,0 м у свердловини № 10, мінімальне – 9,4 м у свердловини № 8. На рис. 1. графічно відтворено гідродинамічну поверхню води при роботі водозабірних свердловин № 8, 10, 13.

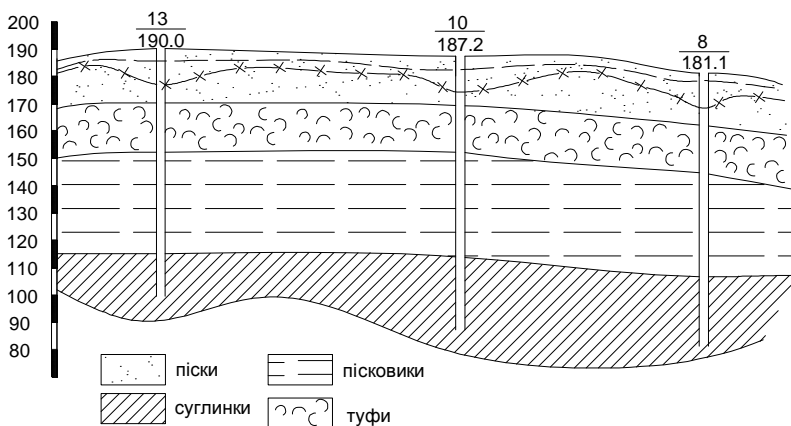

Рис. 1. Гідрогеологічні умови Горбаківського водозабору

В межах окресленої депресії виділяють три локальних депресійних зниження динамічного рівня, що зумовлені інтенсивною роботою свердловин № 8, 10, 13.

Слід зазначити, що динамічна поверхня рівня води є змінною в межах означених контурів. Вона залежно від водовидобутку на окремі свердловини або їх групи може змінювати свою форму у загальних депресійних межах. Крім того, інтенсивне водовидобування може привести до горизонтальних зміщень в ґрунтовому масиві за напрямком руху фільтраційного потоку і відповідних їм, вертикальних зміщень по всій області фільтрації. Все це може призвести до осідання поверхні землі прилеглої території.

Аналіз останніх досліджень показав, що питання з визначення вертикальних зміщень поверхні землі прилеглої території при роботі водозабірних свердловин, недостатньо вивчено.

Метою роботи є визначення деформацій водоносного ґрунтового масиву при роботі водозабірних свердловин і відповідних їм вертикальних зміщень поверхні землі.

З метою встановлення вертикальних зміщень прилеглої території в роботі виконано математичне моделювання напружено-деформованого стану водоносного ґрунтового масиву навколо водозабірної свердловини № 10 (рис. 2).

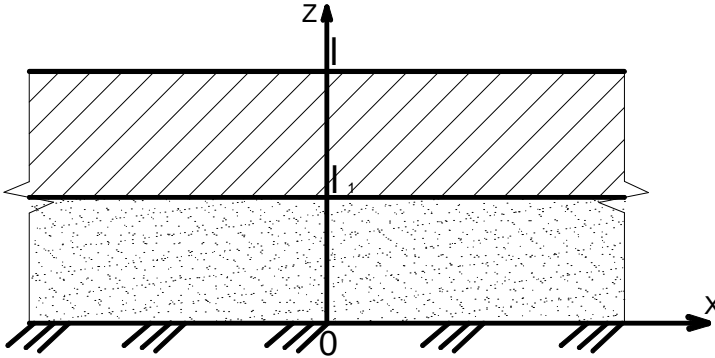

Рис. 2. Розрахункова схема ґрунтового масива

Математична модель задачі у зміщеннях в області $\Omega = \{(x, z) \mid x \in (0, r), z \in (0, l_1)\}$ описується наступними диференціальними рівняннями [3]

$$\mu \Delta u + (\lambda + \mu) \left(\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 w}{\partial x \partial z} \right) = \frac{\partial p(x)}{\partial x}, \quad (1)$$

$$\mu \Delta w + (\lambda + \mu) \left(\frac{\partial^2 u}{\partial x \partial z} + \frac{\partial^2 w}{\partial z^2} \right) = \gamma_{sb}, \quad (2)$$

при таких крайових умовах

$$u(x, 0) = 0, \quad w(x, 0) = 0, \quad (3)$$

$$u(0, z) = 0, \quad u(r, z) = 0, \quad (4)$$

$$\tau_{xz}(0, z) = 0, \quad \tau_{xz}(r, z) = 0, \quad (5)$$

$$R_x(x, l_1) = 0, \quad R_z(x, l_1) = \gamma_{av}(l_1 - l). \quad (6)$$

де x – горизонтальна, z – вертикальна координата; Δ – оператор Лапласа; λ, μ – пружні сталі; $u(x, z)$ – горизонтальні, а $w(x, z)$ – вертикальні зміщення; $p(x)$ – фільтраційний тиск; γ_{sb} – питома вага ґрунту в насиченому стані; τ_{xz} – дотичні напруження; $R_x(x, z), R_z(x, z)$ – горизонтальна та вертикальна складові вектора напружень; l_1 – рівень ґрунтових вод; l – загальна висота ґрунтового

масиву; r – радіус впливу свердловини; γ_{av} – середня питома вага ґрунту у верхньому шарі.

Виразимо напруження через зміщення [4]

$$\tau_{xz} = \mu \varepsilon_{xz} = \frac{\mu}{2} \left(\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} \right). \quad (7)$$

Згідно (4), $u|_{x=0} = u|_{x=r} = 0$, тому $\left. \frac{\partial u}{\partial z} \right|_{x=0} = \left. \frac{\partial u}{\partial z} \right|_{x=r} = 0$, отже, (5)

набуває вигляду

$$\left. \frac{\partial w}{\partial x} \right|_{x=0} = 0, \quad \left. \frac{\partial w}{\partial x} \right|_{x=r} = 0. \quad (8)$$

При визначені напружено-деформованого стану будь-яких тіл мають місце формули [3]

$$R_x = \sigma_x n_x + \tau_{xz} n_z, \quad R_z = \tau_{zx} n_x + \sigma_z n_z, \quad (9)$$

де n_x, n_z – напрямні косинуси вектора нормалі до верхньої межі Ω_1 , а саме:

$$n_x = -\sin \alpha, \quad n_z = \cos \alpha, \quad \text{де } \alpha = \arctg(l_1'(x)).$$

Врахувавши (9) і виразивши напруження через зміщення, із (6) отримаємо:

$$\left(n_x \left((\lambda + 2\mu) \frac{\partial u}{\partial x} + \lambda \frac{\partial w}{\partial z} \right) + n_z \frac{\mu}{2} \left(\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} \right) \right) \Big|_{z=l_1} = 0, \quad (10)$$

$$\left(n_x \frac{\mu}{2} \left(\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} \right) + n_z \left((\lambda + 2\mu) \frac{\partial w}{\partial z} + \lambda \frac{\partial u}{\partial x} \right) \right) \Big|_{z=l_1} = \gamma_{av} (l_1 - l). \quad (11)$$

Оскільки ми вважаємо поверхню ґрунту горизонтальною, то $\alpha = 0$, $n_x = 0$, $n_z = 1$, тому (10), (11) набудуть вигляду

$$\left(\frac{\partial u}{\partial z} + \frac{\partial w}{\partial x} \right) \Big|_{z=l_1} = 0, \quad (12)$$

$$\left((\lambda + 2\mu) \frac{\partial w}{\partial z} + \lambda \frac{\partial u}{\partial x} \right) \Big|_{z=l_1} = \gamma_{av} (l_1 - l). \quad (13)$$

Для оцінки впливу фільтрації на деформації від отриманих у результаті розв'язку задачі зміщень необхідно відняти зміщення, знайдені шляхом розв'язку аналогічної задачі лише з тою різницею, що у рівнянні (1) $\frac{\partial p(x)}{\partial x} = 0$.

$$(1) \quad \frac{\partial p(x)}{\partial x} = 0.$$

Розглянемо процес фільтрації. Вважатимемо, що фільтрація симетрична у всіх напрямках. Тому кількість води, що проходить через бічну поверхню циліндра, описаного навколо свердловини, стала. Нехай

Q – швидкість викачування води із свердловини ($[Q] = \frac{M^3}{c}$). Тоді

через бічну поверхню концентричного циліндра на відстані X від свердловини площею $S(x) = 2\pi x l_1$ за секунду проходить Q M^3 води. Тому лінійна швидкість рідини рівна

$$v(x) = \frac{Q}{S} = \frac{Q}{2\pi x l_1}. \quad (14)$$

Як бачимо, швидкість фільтрації обернено пропорційна відстані до свердловини. При достатньо великому значенні X вплив фільтрації на деформації буде несуттєвий. Виходячи з таких міркувань, встановлюємо радіус впливу r .

Застосувавши закон Бернуллі, отримаємо, що надлишковий тиск від фільтрації рівний

$$p(x) = -\frac{\rho_w v^2}{2} = -\frac{\rho_w Q^2}{2(\pi l_1)^2 x^2}, \quad (15)$$

де ρ_w – густина води.

Отже, необхідна для розв'язку задачі похідна по тиску рівна

$$\frac{\partial p(x)}{\partial x} = \frac{\rho_w Q^2}{(\pi l_1)^2 x^3}. \quad (16)$$

Для розв'язку задачі (1)-(4),(8),(12),(13) введемо в прямокутній області Ω рівномірну різницеву сітку з кроками h_1 по x та h_2 по z .

$$x_i = ih_1, i = 0, n_1, \quad z_j = jh_2, j = 0, n_2. \quad (17)$$

Позначимо $\frac{\partial p(x_i)}{\partial x} = p_i$. Після дискретизації рівнянь (1), (2) отримаємо:

$$\mu \left(\frac{u_{i-1,j} - 2u_{ij} + u_{i+1,j}}{h_1^2} + \frac{u_{i,j-1} - 2u_{ij} + u_{i,j+1}}{h_2^2} \right) + (\lambda + \mu) \left(\frac{u_{i-1,j} - 2u_{ij} + u_{i+1,j}}{h_1^2} + \frac{w_{i-1,j-1} - w_{i-1,j+1} - w_{i+1,j-1} + w_{i+1,j+1}}{4h_1h_2} \right) = \alpha_i, \quad (18)$$

$$\mu \left(\frac{w_{i-1,j} - 2w_{ij} + w_{i+1,j}}{h_1^2} + \frac{w_{i,j-1} - 2w_{ij} + w_{i,j+1}}{h_2^2} \right) + (\lambda + \mu) \left(\frac{u_{i-1,j-1} - u_{i-1,j+1} - u_{i+1,j-1} + u_{i+1,j+1}}{4h_1h_2} + \frac{w_{i-1,j} - 2w_{ij} + w_{i+1,j}}{h_1^2} \right) = \gamma_{sb}, \quad (19)$$

$i = \overline{1, n_1 - 1}, j = \overline{1, n_2 - 1}$. Тут $\alpha = 1$ при розв'язанні основної задачі, $\alpha = 0$ при знаходженні початкової умови.

Дискретизуючи граничні умови (3), (4), (8), (12), (13), матимемо:

$$u_{i0} = 0, \quad w_{i0} = 0, \quad i = \overline{0, n_1}, \quad (20)$$

$$u_{0j} = 0, \quad u_{n_1,j} = 0, \quad j = \overline{1, n_2}, \quad (21)$$

$$\frac{-3w_{0j} + 4w_{1j} - w_{2j}}{2h_1} = 0, \quad \frac{w_{n_1-2,j} - 4w_{n_1-1,j} + 3w_{n_1,j}}{2h_1} = 0, \quad j = \overline{1, n_2}, \quad (22)$$

$$\frac{u_{i,n_2-2} - 4u_{i,n_2-1} + 3u_{i,n_2}}{2h_2} + \frac{w_{i+1,n_2} - w_{i-1,n_2}}{2h_1} = 0, \quad i = \overline{1, n_1 - 1}, \quad (23)$$

$$(\lambda + 2\mu) \frac{w_{i,n_2-2} - 4w_{i,n_2-1} + 3w_{i,n_2}}{2h_2} + \lambda \frac{u_{i+1,n_2} - u_{i-1,n_2}}{2h_1} = \gamma_{av}(l_1 - l), \quad i = \overline{1, n_1 - 1}. \quad (24)$$

Для покращення швидкості та точності розв'язку отриманої системи лінійних алгебричних рівнянь (СЛАР) рівняння (20), (21) та відповідні нульові зміщення $u_{i0}, w_{i0}, u_{0j}, u_{n_1,j}$ у систему не включаємо. Розв'язання СЛАР (17)-(19), (22)-(24) із квадратною матрицею розмірності $2(n_1n_2 - (n_1 + n_2 + 1))$ виконувалося методом Гауса з вибором головного елемента по стовпцю. У результаті отримуємо значення горизонтальних та вертикальних зміщень у кожній точці сітки.

Нижче наведені результати числових розрахунків з визначення вертикальних зміщень прилеглої території навколо водозабірної свердло-

вини № 10 при наступних вхідних даних: $l_1 = 35\text{м}$; $l = 70\text{м}$;

$$Q = 1,5 \cdot 10^3 \frac{\text{М}^3}{\text{добу}}; \quad r = 30\text{м}; \quad \mu = 11500\text{кПа}; \quad \lambda = 17300\text{кПа};$$

$$\rho_w = 1000 \frac{\text{кГ}}{\text{М}^3}; \quad \gamma_{sb} = 11 \frac{\text{кН}}{\text{М}^3}; \quad \gamma_{av} = 20 \frac{\text{кН}}{\text{М}^3}.$$

Результати розрахунку наведені в таблиці.

Таблиця

Значення вертикальних зміщень прилеглої території навколо водозабірної свердловини № 10

x, м	0	1	2	3	4	5	6
w, м	0,0287	0,0260	0,0180	0,0132	0,0092	0,0062	0,0037
x, м	7	8	9	10	11	12	13
w, м	0,0017	0,00011	-0,0012	-0,0024	-0,0034	-0,0043	-0,0051
x, м	14	15	16	17	18	19	20
w, м	-0,0057	-0,0063	-0,0068	-0,0072	-0,0075	-0,0078	-0,0081
x, м	21	22	23	24	25	26	27
w, м	-0,0083	-0,0085	-0,0087	-0,0088	-0,0089	-0,0090	-0,0091
x, м	28	29	30				
w, мм	-0,0091	-0,0091	-0,0091				

Вертикальні зміщення спроектовані на вісь Oz тому додатні значення означають зміщення вгору, а від'ємні – вниз.

Висновок. Отримані результати є цілком природними, оскільки фільтраційний тиск у водоносному шарі ґрунту, що виникає при роботі водозабірних свердловин є невисокий, то і зміщення незначні. Такі незначні вертикальні зміщення не можуть суттєво впливати на стан будівель і споруд, що розміщені на прилеглої території.

1. Сергеев Е. М. Инженерная геология / Е. М. Сергеев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 384 с.
2. Хомко В. Є. Досвід автоматизованої роботи Горбаківського водозабору / В. Є. Хомко, І. І. Залевський // Водопостачання та водовідведення. – № 4. – 208. – С. 57-59.
3. Кузло М. Т. Деформації ґрунтових масивів при роботі водозабірних свердловин / М. Т. Кузло // Ресурсоєкономні матеріали, конструкції, будівлі та споруди: зб. наук. праць. – Рівне, 2012. – Вип. 24. – С. 456-464.
4. Сергиенко И. В. Математическое моделирование и исследование процессов в неоднородных средах / И. В. Сергиенко, В. В. Скопецкий, В. С. Дейнека. – К. : Наук. думка, 1991. – 432 с.

Рецензент: д.т.н., професор Хлапук М. М. (НУВГП)

Kuzlo M. T., Candidate of Engineering, Associate Professor (National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne)

MODELLING OF ADJACENT TERRITORY'S VERTICAL DISPLACEMENTS ON HORBAKIV INTAKE

Mathematical modeling of strained-deformed water-bearing soil massif during the work of water intake bores has been carried out. Vertical displacement adjacent territory's earth surface has been determined. Keywords: soil massif, vertical displacements, filtration.

Кузло Н. Т., к.т.н., доцент (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

МОДЕЛИРОВАНИЯ ВЕРТИКАЛЬНЫХ СМЕЩЕНИЙ ПРИЛЯГАЮЩЕЙ ТЕРИТОРИИ НА ГОРБАКОВСКОМ ВОДОЗАБОРЕ

Выполнено математическое моделирование напряженно-деформированного состояния водоносного грунтового массива при работе водозаборных скважин. Определено вертикальные смещения поверхности земли прилегающей территории.

Ключевые слова: грунтовый массив, вертикальные смещения, фильтрация.